

Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΩΣ ΠΑΙΔΕΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Μετά τον αιώνα των ατελείωτων πειραματισμών στον χώρο της αγωγής, των μεταρρυθμίσεων και αντιμεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση, του κυκεώνα των παιδαγωγικών θεωριών και των παιδαγωγικών δημοσιευμάτων και εν μέσω πρωτοφανών κλυδωνισμών στον ζωτικό αυτόν για την κοινωνία χώρο, οι οποίοι προέρχονται από το τεχνοπάλιο και τις νέες μορφές επικοινωνίας, τον πλουραλισμό, την παγκοσμιοποίηση, τη λεγόμενη «επιστροφή στις ρίζες» ή την ευρύτατη συνειδητοποίηση της αξίας της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και την επαπειλούμενη σύγκρουση των πολιτισμών και με δεδομένη την υποταγή της εκπαίδευσης στους νόμους της αγοράς, φαίνεται ότι το σχολείο παραμένει ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής και της μοίρας των παιδιών μας, ότι αναγνωρίζεται ακόμη η παιδαγωγική αποστολή του, ότι αυτό εξακολουθεί να ενσαρκώνει ένα όραμα παιδείας και ανθρωπισμού, να παραμένει και χώρος «σχολής» και συνακόλουθα στα πλαίσια του να διασώζεται ο ανθρωποποιητικός ρόλος του εκπαιδευτικού, η λειτουργία της παιδαγωγικής σχέσης και η παιδεία του προσώπου.

Παρόλο που στις σύγχρονες ανοικτές και πλουραλιστικές κοινωνίες η αγωγή καθίσταται όλο και πολυπλοκότερη, δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί η καταλυτική και αναγκαία συμβολή της στον προσανατολισμό της νέας γενιάς μέσα στη διογκούμενη σύγχυση αξιών και στην κρίση της ελευθερίας¹, Ίσως ποτέ η αγωγή αξιών και η παιδεία ελευθερίας να μην

1. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, Η αγωγή και η παιδαγωγική μετά τον «αιώνα του

αποτελούσαν τέτοια ζωτική ανάγκη όσο σήμερα. Γιατί η αγωγή αξιών και η παιδεία αναφέρονται όχι μόνον σε αυτό που είναι, δύναται ή θέλει να είναι ο άνθρωπος, αλλά πρώτιστα σε αυτό που *οφείλει* να είναι. Θέλουν να ικανώσουν τον άνθρωπο όχι μόνον να επιτυγχάνει αυτό που επιθυμεί, αλλά κυρίως να επιθυμεί αυτά που πρέπει.

Η παιδεία μέσα στην εκπαίδευση είναι αυτό το οποίο βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν αισθητήριο για τα ουσιώδη της ζωής. Φέρνει τους νέους αντιμέτωπους με τα πιο κρίσιμα ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, τους μαθαίνει να μην υποκύπτουν στους αλλοτριωτικούς μηχανισμούς της σύγχρονης κοινωνίας, στο πνεύμα της τεχνοκρατίας, στον οικονομισμό, στον ευδαιμονισμό και στην τυραννία των αναγκών, τους διδάσκει να αντιστέκονται στις συρρικνωτικές ιδεολογίες.

Η αγωγή και η παιδεία ελευθερίας λειτουργούν φυσικά μέσα σε σωστές παιδαγωγικές σχέσεις, και εκεί θα δοκιμάζονται και στο μέλλον οι βαθύτερες δυνατότητες τους. Το σχολείο πρέπει να παραμείνει κιβωτός του πολιτισμού του προσώπου, όπου θα τίθενται υψηλές απαιτήσεις στον παιδαγωγό και στον παιδαγωγούμενο και στην ποιότητα της παιδαγωγικής σχέσης. Έτοιμες συνταγές εδώ δεν υπάρχουν. Το πρόσωπο αντιστέκεται σε κάθε προσπάθεια αντικειμενοποίησής του, δεν είναι προσπελάσιμο με τις μεθόδους της επιστήμης, δεν χωρά σε αριθμούς και στατιστικές. Γι' αυτό όπου περιθωριοποιείται το ανθρώπινο πρόσωπο δεν μπορεί να γίνει λόγος για παιδεία.

Σ*¹ αυτά τα πλαίσια καλείται και το μάθημα των Θρησκευτικών να επιτελέσει το δύσκολο, αλλά καθοριστικής σημασίας έργο του. Να δείξει κι αυτό τι προοπτικές έχει η παιδεία ελευθερίας μέσα σε μια κοινωνία, όπου ως κυριότερη πηγή αξιών λειτουργεί όλο και καθοριστικότερα η τηλεόραση και το με γοργούς ρυθμούς εξαπλούμενο διαδίκτυο.

Με δεδομένο ότι το καίριας σημασίας για την παιδεία στοιχείο της ορθόδοξης ανθρωπολογίας είναι η αλήθεια του προσώπου, τα Θρησκευτικά πρέπει να λειτουργήσουν ως μάθημα πολιτισμού του προσώπου μέσα στον σύγχρονο πολιτισμό της πληροφορίας. Η λειτουργία του μαθήματος των Θρησκευτικών ως χώρου προσωποκεντρικής παιδείας είναι και παιδαγωγικώς ανεκτίμητη γιατί στηρίζει τον παιδαγωγικό χαρακτήρα του

παιδιού, στο έργο: *Ανθηφόρος Μητροπολίτου Δέρκων Κωνσταντίνου*. Πεντηκονταετία προσφοράς στην Εκκλησία (1950-2000), Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχιολιτών, Αθήνα 2001, 227-240.

σχολείου και αποτελεί καθρέπτη για την ποιότητα και τον προσανατολισμό της παιδείας, για το αν αυτή τελικά υπηρετεί ή όχι το ανθρώπινο πρόσωπο και την ελευθερία του.

Η δομή του αναλυτικού προγράμματος, ο καθορισμός και η διαβάθμιση των μαθημάτων στα σχολεία, —τα Θρησκευτικά τοποθετούνται πρώτα—, είναι έκφραση μιας ανθρωπολογικής και ανθρωπιστικής επιλογής, μια απάντηση στο ερώτημα: τι είναι ο άνθρωπος και η παιδεία του, αποτέλεσμα μιας παράδοσης ζωής και ιεράρχησης προτεραιοτήτων και αναγκών, μια πρόταση νοήματος ζωής και ελευθερίας. Προφανώς δεν είναι δυνατόν περιστασιακές επιλογές να θίξουν αυτή την κατάκτηση.

Συμφωνώ απόλυτα με την εξής άποψη της Annete Schavan: «Όποιος συζητά για το μάθημα των Θρησκευτικών, αυτός αναφέρεται στην παιδαγωγική αποστολή του σχολείου»². Πράγματι, όπως προσθέτει, στο θρησκευτικό μάθημα συμπυκνώνεται, συγκεκριμενοποιείται, προωθείται, συμπληρώνεται και ελέγχεται κριτικά η παιδαγωγική λειτουργία του σχολείου.

Προς την ίδια κατεύθυνση επιχειρηματολογεί και ο Wolfgang Huber³. Κατά την άποψη του φαίνεται να κυριαρχεί σήμερα μια στενή έννοια της παιδείας. Η εκπαιδευτική διαδικασία αξιολογείται κυρίως από τη σκοπιά της χρησιμότητας της. Πολλοί πιστεύουν ότι η εκπαίδευση επιτυγχάνει τους σκοπούς της, προετοιμάζοντας τους νέους για την κοινωνία της πληροφορίας και για την επιβίωση μέσα στις σύγχρονες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Φαίνεται να λησμονείται βέβαια εδώ ότι η αγωγή ή η παιδεία είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικές όσο και η μετάδοση πληροφοριών και ο αξιολογικός προσανατολισμός εξίσου αναγκαίος, όπως και η απόκτηση δεξιοτήτων. Ο Wolfgang Huber συμπληρώνει επιγραμματικά: «Ηλθε η ώρα να κατανοήσουμε, ότι για το σχολείο η Ηθική είναι τόσο σημαντική όσο και τα Αγγλικά, ότι η καλλιέργεια της πολιτιστικής μνήμης είναι ισάξια της Πληροφορικής, ότι τα Θρησκευτικά είναι τόσο σπουδαία όσο τα Μαθηματικά»⁴.

Αν λοιπόν η παιδεία ελευθερίας είναι και σήμερα το ζητούμενο, το

2. A. Schavan, Wozu brauchen wir noch einen Religionsunterricht? *Lebendige Katechese* (Νοέμβριος 2002), τεύχος 2, 65-67.

3. Βλ. W. Huber, So wichtig wie Mathematik. Warum wir an den öffentlichen Schulen einen konfessionellen Religionsunterricht brauchen, *Zeitzeichen* 2 (Οκτώβριος 2002), 44-47.

4. Ο. π., 46.

μάθημα των Θρησκευτικών είναι διπλά παιδεία ελευθερίας, α) ως μάθημα που υπηρετεί τους γενικότερους ανθρωπιστικούς στόχους της εκπαίδευσης και β) ως μάθημα εν Χριστώ ελευθερίας. Απορώ πώς κάποιοι παιδαγωγοί και διανοούμενοι θεωρούν το μάθημα αυτό χώρο ανελευθερίας και ως ασυμβίβαστο με τους στόχους του σύγχρονου σχολείου, α) Αναφορικά με το πρώτο σημείο επιθυμώ να σημειώσω τα εξής: Αν δούμε όλα όσα προβάλλονται σήμερα επίσημα ως σκοπός και ως στόχοι της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, είναι σαφές ότι εκφράζουν τις βασικές ανθρωπιστικές κατακτήσεις της νεωτερικότητας. Στον Νόμο 1566/1985 για τη δομή και τη λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης υπογραμμίζεται ότι η εκπαίδευση υποβοηθεί τους μαθητές και τις μαθήτριες «να γίνονται ελεύθεροι, υπεύθυνοι και δημοκρατικοί πολίτες», «να σέβονται τις ανθρώπινες αξίες και να διαφυλάσσουν και προάγουν τον πολιτισμό», «να αναπτύσσουν πνεύμα φιλίας και συνεργασίας με όλους τους λαούς της γης, προσβλέποντας σε έναν κόσμο καλύτερο, δίκαιο και ειρηνικό» (Γενικές διατάξεις, Άρθρο 1,1). Στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού και Γυμνασίου (ΦΕΚ 303, 13 Μαρτίου 2003) τονίζεται ότι «η εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να διαμορφώνει συνθήκες που προάγουν τις αξίες της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, της ειρήνης και της ελευθερίας», ενώ γίνεται αναφορά και στον «προσανατολισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εκπαίδευση»: «Η διαφύλαξη της δημοκρατικότητας του πολιτικού βίου, της ελευθερίας, της ανεξίτηρσκίας, της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας, του διεθνισμού, της δικαιοσύνης, του πολιτισμού, της εργασίας, της πνευματικής καλλιέργειας και της κοινωνικής συνοχής σε ανοιχτές πλουραλιστικές κοινωνίες, πλαισιώνουν τον κοινό μελλοντικό σκοπό της Ευρωπαϊκής Εκπαίδευσης» (Γενικό μέρος, 1 και 2).

Το μάθημα των Θρησκευτικών οφείλει να υπηρετεί αυτούς τους στόχους. Στο νέο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Θρησκευτικών (Σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος) σημειώνεται: «Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι ενταγμένο στην παρεχόμενη από την πολιτεία εκπαίδευση, υπηρετώντας τους γενικούς σκοπούς της παιδείας, όπως αυτοί ορίζονται από το Σύνταγμα και τους Νόμους... Ο σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών εντάσσεται στο γενικό σκοπό της εκπαίδευσης, δηλαδή στη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών». Αυτό που θεωρώ στο σημείο αυτό ιδιαίτερα σήμα-

ντικό είναι το εξής: Το μάθημα των Θρησκευτικών συμβάλλει στην παιδεία ελευθερίας με αυτήν την έννοια, όχι απλά επειδή ως σχολικό μάθημα, του επιβάλλεται αυτό έξωθεν, αλλά επειδή η ελευθερία αυτή (ο ανθρωπισμός, το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου κ.ά.) είναι δημιουργήματα και του Χριστιανισμού. Η συμβολή του Χριστιανισμού στην κατοχύρωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, στην αναγνώριση και τον έμπρακτο σεβασμό της απόλυτης αξίας του ανθρωπίνου προσώπου, που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του ηθικού ανθρωπισμού, του δημοκρατικού πολιτικού πολιτισμού και του κράτους δικαίου, υπήρξε όντως καθοριστική. Αυτό σημαίνει ότι κάτω από όλα όσα κατονομάζονται ως ανθρωπιστικοί σκοποί της εκπαίδευσης υπάρχουν χριστιανικές ρίζες.

Οι ανθρωπιστικές κατακτήσεις της νεωτερικότητας προϋποθέτουν τη μακρά θητεία του πολιτισμού μας στον Χριστιανισμό⁵. Διαφωτισμός και Χριστιανισμός βρίσκονταν βέβαια επί μακρόν σε ρήξη και σε ανοιχτή αντιπαράθεση. Τα νεωτερικά κινήματα ελευθερίας στράφηκαν απροκάλυπτα κατά των δυτικών Εκκλησιών. Είναι επίσης γνωστό ότι Εκκλησία και θεολογία αντιστάθηκαν στον Διαφωτισμό και δεν κατάφεραν ή δεν θέλησαν να εκτιμήσουν ορθά τη δυναμική και τους στόχους του. Ακόμη και σήμερα, παρά τις προόδους και το ξεκαθάρισμα των μετώπων, δεν έχουν αρθεί οι αμοιβαίες προκαταλήψεις. Ακόμη και τώρα πολλοί θιασώτες του πνεύματος του Διαφωτισμού δυσπιστούν απέναντι στα ανοίγματα της σύγχρονης θεολογίας, ενώ για πολλούς θεολόγους η λέξη Διαφωτισμός εξακολουθεί να αποτελεί πρόκληση.

Δύσκολα βέβαια μπορεί να αμφισβητηθεί ότι μεταξύ χριστιανικής και νεωτερικής ιδέας του ανθρώπου και της ελευθερίας του, πέρα από τις περιστασιακές παρεξηγήσεις, υπάρχουν και ουσιαστικές διαφορές. Στον Διαφωτισμό ο άνθρωπος κατανοείται ενδοκοσμικά. Οι όροι ορθολογισμός, ατομισμός, εκκοσμίκευση, αισιόδοξη πίστη στην αγαθότητα του ανθρώπου κ.ά., με τους οποίους η θεολογία εκφράζει την κριτική της στην ανθρωπολογία του Διαφωτισμού, αναφέρονται σε πραγματικές διαφορές και σε μια ένταση μεταξύ Χριστιανισμού και μοντέρνου κόσμου, η οποία δεν είναι δυνατόν να αρθεί. Η ένταση αυτή δεν είναι όμως απαραίτητο να οδηγήσει σε μια αδιέξοδη αντιπαράθεση. Σήμερα, μετά από φοβερές ανθρωπιστικές καταστροφές, φαίνεται να γίνεται κατανοητό ότι τις δύο

5. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, *Τα δικαιώματα τον ανθρώπου. Δυτικό ιδεολόγημα ή οικουμενικό ήθος*; εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995, 59-93.

πλευρές τις ενώνει η κοινή μέριμνα για τον άνθρωπο και την ελευθερία του.

Πιστεύω ότι ο διάλογος με τον ηθικό ανθρωπισμό της νεωτερικότητας δεν αποτελεί κίνδυνο για την ορθόδοξη ταυτότητα μας. Η Ορθοδοξία δεν νιώθει «φόβο» μπροστά στην ελευθερία. Δεν υποτίμησε τον φυσικό άνθρωπο όπως ο Προτεσταντισμός, ούτε υπερτίμησε την αυθεντία, όπως ο Ρωμαιοκαθολικισμός. Γι' αυτό τελικά βρίσκεται πιο κοντά από όσο οι δυτικές εκκλησίες στα θετικά στοιχεία του Διαφωτισμού: τον λόγο και την ελευθερία. Και όχι μόνον αυτό. Η ορθόδοξη θεολογία δίνει έμφαση στην κοινωνική διάσταση της ελευθερίας, τονίζει το κοινωνικό περιεχόμενο του Χριστιανισμού και υπενθυμίζει στον νεωτερικό ατομοκεντρισμό τη σημασία του κοινοτικού πνεύματος και του πολιτισμού της αλληλεγγύης.

Η ελπίδα μου είναι να λιγοστεύουν εκείνοι οι θιασώτες του Διαφωτισμού, οι οποίοι δυσπιστούν απέναντι στα ανοίγματα της σύγχρονης ορθόδοξης θεολογίας και εξακολουθούν να ταυτίζουν την Ορθοδοξία με Ορθοδοξισμό. Επίσης ελπίζω να γίνονται όλο και λιγότεροι οι ορθόδοξοι θεολόγοι, για τους οποίους η λέξη Διαφωτισμός και το αγωνιστικό του σύνθημα *αυτονομία* εξακολουθούν να αποτελούν άρνηση του ορθόδοξου τρόπου του βίου και απαράδεκτη πρόκληση. Ίσως, εκ των υστέρων, πρέπει να ευγνωμονούμε τον Διαφωτισμό για την ευκαιρία που έδωσε στη θεολογία να συνειδητοποιήσει και να προβάλλει το ανθρωπιστικό περιεχόμενο του Χριστιανισμού και την αλήθεια της χριστιανικής ελευθερίας ή της χριστιανικής πίστης ως ελευθερίας, να απαντήσει μέσα από την παράδοση της στην πρόκληση του κριτικού πνεύματος της νεωτερικότητας. Και ήλθε οριστικά η στιγμή να μεταβούμε από μια σφαιρική, άκριτη και αρνητική εκτίμηση του Διαφωτισμού σε μια διαφοροποιημένη και κριτική αξιολόγηση του.

Αναμφίβολα λοιπόν η σχολική θρησκευτική αγωγή συμβάλλει στους γενικότερους ανθρωπιστικούς στόχους της εκπαίδευσης και ενισχύει τον ανθρωπιστικό προσανατολισμό του σχολείου. Όποιος θεολόγος δεν κατανοεί αυτή την αλήθεια και μετατρέπει το μάθημα των Θρησκευτικών σε μάθημα αντίστασης στον ηθικό ανθρωπισμό της νεωτερικότητας, δεν παρanoi μόνον τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα αυτών των κατακτήσεων, που έκαναν τον κόσμο μας πιο ανθρώπινο, αλλά και το ίδιο το χριστιανικό Ευαγγέλιο και το φιλόπρωτο περιεχόμενο του και εργάζεται, χωρίς να το θέλει, για τον εξοβελισμό του μαθήματος των Θρησκευτικών από το σχολείο.

β) Όσον αφορά στο δεύτερο σημείο, δηλαδή στο μάθημα των Θρησκευτικών ως παιδεία εν Χριστώ ελευθερίας, σημειώνουμε τα ακόλουθα:

Οφείλουμε επιτέλους να συνειδητοποιήσουμε ότι η ελευθερία είναι μια κατεξοχήν χριστιανική έννοια, στην οποία συμπεκνώνονται όλα τα ουσιώδη θεολογικά θέματα⁶. Ο Χριστός είναι ελευθερωτής. Η εν Χριστώ ελευθερία είναι η «άλλη πλάσις» ή η «καλή αλλοίωσις» του ανθρώπου μέσα στη χάρη του Θεού, το καινόν εν Χριστώ είναι ως εκκλησιαστική ύπαρξη. Ελευθερία είναι η ίδια η ζωή της Εκκλησίας. Όπως γράφει ο Αλέξανδρος Σμέμαν δεν υπάρχει ελευθερία «μέσα» στην Εκκλησία, σαν να ήταν Εκκλησία και ελευθερία διαφορετικά πράγματα, αλλά «η ίδια η Εκκλησία είναι ελευθερία και μόνο η Εκκλησία είναι ελευθερία»⁷.

Εκκλησιαστική ύπαρξη σημαίνει υπέρβαση εκείνης της «ελευθερίας χωρίς σταυρό», η οποία διεκδικεί δικαιώματα για τον εαυτό της και δεν χαρίζει τίποτε. Σημαίνει αυθυπέρβαση και διακονία, παραίτηση από τα δικά μας δικαιώματα για χάρη της αγάπης. Η ελευθερία δεν είναι δικαίωμα, αλλά «δικαίωση». Δεν είναι κατόρθωμα του ανθρώπου, αυτοαπελευθέρωση, αλλά δωρεά και χάρις. «Τί δε έχεις, ο ουκ έλαβες; ει δε και έλαβες, τί καυχάσαι ως μη λαβών;» (Α' Κορ. 4,7). Εδώ πρέπει να τονισθεί ότι χριστιανική ελευθερία ως δωρεά δεν σημαίνει παθητικότητα. Δεν πρέπει να παραμείνει στα παιδιά η εντύπωση ότι το ίδιον της χριστιανικής ελευθερίας ως δωρεάς είναι η αδρανής εσωτερικότητα. Ο χριστιανός δεν είναι αδύναμο όν. Η χριστιανική αγάπη ως η κατ' εξοχήν έκφραση της εν Χριστώ ελευθερίας δεν είναι «ήθος των δούλων», όπως ήθελε ο Nietzsche⁸, αλλά δύναμη ζωής.

Στα πλαίσια της χριστιανικής ύπαρξης ελευθερία και αγάπη λειτουργούν ως ενιαία εμπειρία ζωής. Ο άλλος, ο συνάνθρωπος δεν είναι απειλή, αλλά συστατικό στοιχείο της ελευθερίας μας. «Η ελευθερία δεν είναι ελευθερία από τον άλλον, αλλά ελευθερία για τον άλλον»⁹, είναι δηλαδή ταυτόσημη με την αγάπη. Είναι σαφές ότι η ιδέα της χριστιανικής αγά-

6. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, *Το ήθος της ελευθερίας. Φιλοσοφικές απορίες και θεολογικές αποκρίσεις*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1990.

7. Α. Σμέμαν, *Η αποστολή της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ι. Ροηλίδη, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1983, 225.

8. Βλ. F. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, Άπαντα, εκδ. Κ. Schlechta, München 1969, II, 207-346.

9.1. Ζηζιούλας, *Κοινωνία και ετερότητα*, μτφρ. Δ. Γούτσου — Θ. Ν. Παπαθανασίου, *Σύναξη*, τεύχος 76 (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2000), 5-15, 14.

της εκφράζει μια δυνατότητα αυθεντικής ζωής, την οποία ο ηθικός ανθρωπισμός δεν μπορεί να φθάσει, αναφέρεται σε μια διάσταση της ελευθερίας, που υπερβαίνει το περιεχόμενο και τους στόχους του¹⁰.

Σήμερα, που για πολλούς η ελευθερία ταυτίζεται με την τέχνη της αποφυγής των δεσμεύσεων και υποχρεώσεων, με το να κάνεις αυτό που θέλεις και να θέλεις αυτό που κάνεις, με την ειδωλοποίηση του εγώ και των διογκωμένων αναγκών, ο λόγος περί της ελευθερίας ως αγάπης και περί της αγάπης ως ελευθερίας είναι λόγος ριζοσπαστικός, η φωνή του ουρανού. Θα έπρεπε να είναι αυτονόητο ότι η παρουσία και μόνον του λόγου αυτού στο μάθημα των Θρησκευτικών καθιστά περιττή κάθε προσπάθεια περαιτέρω κατοχύρωσης της θέσης του στο σύγχρονο σχολείο με τη μετατροπή του σε πολιτιστικό, θρησκευολογικό ή κοινωνικό μάθημα.

Η σύγχρονη Παιδαγωγική στην Ελλάδα, καθηλωμένη ακόμη στην κοινωνιολογική της φάση, παραμένει βέβαια παγιωμένη σε ξεπερασμένες απόψεις περί θρησκείας και Ορθοδοξίας και αδυνατεί να εκτιμήσει τον ριζοσπαστικό ανθρωπισμό και το ανθρωπολογικό βάθος του ορθόδοξου ήθους της ελευθερίας. Δεν θέλει να παραδεχθεί ότι είναι αδύνατο να διασωθεί ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας της παιδείας και του σχολείου, όταν εκδιωχθεί από αυτό ο χριστιανικός ανθρωπισμός, ότι απειλείται άμεσα η ανθρωπιστική διάσταση του σχολείου, όταν συρρικνώνεται το μάθημα των Θρησκευτικών ή αλλάζει ο ορθόδοξος χαρακτήρας του, όταν υποβαθμίζεται η πρόταση ζωής και ελευθερίας που εμπεριέχει η σχολική θρησκευτική αγωγή.

Είναι σαφές ότι η εικόνα που έχουμε για τον άνθρωπο, για τη θέση του στον κόσμο, για το νόημα της ύπαρξής του, για το σώμα και το πνεύμα του, για τον πολιτισμό του κ.ά. επιδρά καθοριστικά στον χώρο της αγωγής. Η Ορθόδοξη Παράδοση μας κληροδότησε έναν προσωπικό πολιτισμό ανθρωπιάς και ανοιχτοσύνης, μια ιεράρχηση των θεμελιωδών αξιών με επικεφαλής την ακατάλυτη αλήθεια του προσώπου. Το άρθρο 1,1α του Νόμου 1566/1985 για τη δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου ως σκοπός της συνολικά, και όχι μόνον ως αποστολή του μαθήματος των Θρησκευτικών, ορίζεται «να υποβοηθεί τους μαθητές να διακατέχονται... από τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης», περιλαμβάνει

10. Βλ. J. Schwartländer, Menschenrechte — eine Herausforderung der Kirche, München/Mainz 1979, 30-31.

προφανώς κεντρικά την αλήθεια του προσώπου, την ελευθερία ως σχέση και όχι ως κτήση, ως αγάπη και όχι ως δικαιωματισμό. Για πολλούς παιδαγωγούς μας αποτελεί μεγάλη πρόκληση το γεγονός ότι ένα σύγχρονο αναλυτικό πρόγραμμα στη χώρα μας κρίνεται και από τη θέση που κατέχει σε αυτό η προβολή των αυθεντικών στοιχείων της Ορθόδοξης Παράδοσης. Και το σύγχρονο σχολείο οφείλει να προβάλλει τις πνευματικές παραδόσεις του λαού μας. Οι σημερινοί μαθητές πρέπει να διδαχθούν να κατανοούν την παράδοση μας όχι ως δικαίωμα ψήφου των νεκρών στη ζωή μας, αλλά ως ζωντανή παρακαταθήκη ζωής και ελευθερίας. Οι νόμοι εδώ είναι σοφότεροι από εκείνους που καλούνται να τους εφαρμόσουν.

Αντί επιλόγου

Προφανώς η παιδεία ελευθερίας είναι εξαιρετικά καιρία και επίκαιρη. Η μεταμοντέρνα ελευθερία μοιάζει να έχει «τρελαθεί», να έχει μετατραπεί σε μια ελευθερία χωρίς «νόμο». Το πρόβλημα είναι σήμερα όντως ότι η ελευθερία δεν κατανοείται ως δέσμευση και ότι αυτή η ασυδοσία των ποικιλώνυμων ελευθεριών στηρίζεται με διάφορα σαθρά επιχειρήματα, με μανδύα την ευτυχία, την αυτοπραγμάτωση, την ολική απελευθέρωση του ανθρώπου. Ορθά τονίζει ο π. Μιχαήλ Καρδαμάκης, ότι σήμερα πρέπει να αγωνισθούμε για να «σώσουμε» την ελευθερία «από τις ελευθερίες μας»¹¹.

Όπως και να έχουν τα πράγματα, στο δύσκολο έργο της παιδείας ή του εξανθρωπισμού μας θα είναι και στο μέλλον πολύτιμη η συμβολή της σχολικής θρησκευτικής αγωγής. Είναι σαφές ότι το μάθημα των Θρησκευτικών ως παιδεία ελευθερίας, σε όλες τις προαναφερθείσες διαστάσεις της, μπορεί να ευδοκιμήσει μέσα σε παιδαγωγική ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης, σχεσιακότητας και ελευθερίας, με συντονιστή ένα θεολόγο καθηγητή, ο οποίος, πέρα από την άρτια θεολογική παιδεία, θα έχει επαρκή διδακτική και ψυχοπαιδαγωγική κατάρτιση, θα είναι εξοικειωμένος με τις νέες τεχνολογίες στον χώρο της εκπαίδευσης και με τα νέα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα. Οι θεολόγοι — παιδαγωγοί, πρέπει να μεριμνούμε ώστε το μάθημα των Θρησκευτικών να έχει τον χαρακτήρα μιας σύγχρονης μορφωτικής διαδικασίας.

11. Μ. Καρδαμάκης, *Η αλήθεια για την ελευθερία. Από την ελευθερία του ανθρώπου στην ελευθερία του Θεανθρώπου*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1985, 71.

Το τελευταίο που ήθελα να υπενθυμίσω στους χριστιανούς παιδαγωγούς είναι ότι το έργο μας ήταν, είναι και θα παραμείνει πολύπλοκο, πολυδιάστατο και απαιτητικό. Η θρησκευτική αγωγή αποτελεί κατά τη γνώμη μου το πιο δύσκολο κομμάτι της αγωγής και το μάθημα των θρησκευτικών θέτει τις μεγαλύτερες απαιτήσεις τόσο στον διδάσκοντα όσο και στον μαθητή. Εμείς πρέπει να αγωνιστούμε για τη διάσωση των διαχρονικών, ανθρωποποιητικών στοιχείων του παιδαγωγικού μας έργου, της «σωκρατικής σταθεράς» στο λειτούργημα μας. Να αναπτύξουμε ανοιχτοσύνη, θεολογική και παιδαγωγική φαντασία για να προσεγγίσουμε τον σύγχρονο μαθητή και τις ευαισθησίες του. Ο χειρότερος σύμβουλος στο έργο μας θα ήταν πάντως η ήσυχη συνείδηση, την οποία ο Albert Schweitzer αποκάλεσε κάποτε «εφεύρεση του διαβόλου»¹². Γιατί να μην έχουμε όμως πάντα στο νου μας τα λόγια του Αποστόλου Παύλου: «Ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλέπετω μη πέση;» (Α' Κορ. 10,12).

12. A. Schweitzer, *Kultur und Ethik*, München 1972, 340.